

Neuroanesteziya

medipage

Handbook of Neuroanesthesia

Editors

Philippa Newfield, MD

Attending Anesthesiologist
Department of Anesthesiology
California Pacific Medical Center
San Francisco, California

James E. Cottrell, MD

Professor and Chairman
Department of Anesthesiology
SUNY Downstate Medical Center
Brooklyn, New York

Foreword by

Steven Giannotta, MD

Professor and Chairman
Department of Neurological Surgery
LAC/USC Medical Center
Los Angeles, California

Wolters Kluwer | Lippincott Williams & Wilkins

Health

Philadelphia · Baltimore · New York · London
Buenos Aires · Hong Kong · Sydney · Tokyo

Neuroanestezja

Philippa Newfield
James E. Cottrell

Przekład i redakcja naukowa

Prof. dr hab. n. med. Bogdan Kamiński
Prof. dr hab. n. med. Leon Drobniak

medipage

Przekład z jęz. angielskiego: Handbook of Neuroanesthesia
Lippincott Williams & Wilkins/Wolters Kluwer Health did not participate in the translation of this title.

Copyright © 2012 by LIPPINCOTT WILLIAMS & WILKINS, a WOLTERS KLUWER business

Two Commerce Square
2001 Market Street
Philadelphia, PA 19103 USA
LWW.com

All rights reserved. This book is protected by copyright. No part of this book may be reproduced in any form by any means, including photocopying, or utilized by any information storage and retrieval system without written permission from the copyright owner, except for brief quotations embodied in critical articles and reviews. Materials appearing in this book prepared by individuals as part of their official duties as U.S. government employees are not covered by the above-mentioned copyright.

Published by arrangement with Lippincott Williams & Wilkins / Wolters Kluwer Health Inc., USA

Szczegółowe zalecenia zawarte w tej książce, w tym wybór i dawkowanie leków, są zgodne z przyjętymi w chwili publikacji standardami i praktyką kliniczną. Jednak, ponieważ nowe badania i regulacje prowadzą do ciągłych zmian standardów klinicznych, Czytelnik powinien zawsze zapoznać się z zaleceniami dotyczącymi stosowanych leków, zawartymi w ulotce informacyjnej dołączonej do opakowania, aby sprawdzić zalecane dawki, ostrzeżenia i przeciwwskazania. Autor, wydawca i dystrybutorzy nie ponoszą odpowiedzialności za błędy czy przeoczenia ani też żadnych konsekwencji wynikających z zastosowania informacji zawartych w niniejszej książce.

© Copyright by MediPage 2014

medipage

Przekład i redakcja naukowa
Prof. dr hab. n. med. Bogdan Kamiński
Prof. dr hab. n. med. Leon Drobnik

Konsultacja językowa
Agnieszka Kosowska

Redaktor prowadzący
Adam Zubek

Opracowanie indeksu
Dr n. med. Dorota Gawlikowska

Wszystkie prawa zastrzeżone. Przedruk i reprodukcja w jakiegokolwiek postaci całości lub części książki bez pisemnej zgody wydawcy są zabronione.

ISBN 978-83-64737-20-6

MediPage
Redaktor Naczelny
Bogdan Materna
02-594 Warszawa, ul. J. Bruna 12/20
tel./fax (22) 646 41 50

Opracowanie i skład: K-Studio
Druk i oprawa

Eugenia Ayrian, MD

Assistant Professor of Clinical
Anesthesiology and Director of
Neuroanesthesia
University of Southern California
Los Angeles, California

John A. Barwise, MD

Assistant Professor of Clinical
Anesthesiology and Neurosurgery
Vanderbilt University Medical Center
Nashville, Tennessee

Audrée A. Bendo, MD

Professor of Anesthesiology
Executive Vice-Chairman and Director
of Neuroanesthesia
SUNY Downstate Medical Center
Brooklyn, New York

Federico Bilotta, MD, PhD

Attending Anesthesiologist
“Sapienza” University of Rome
Rome, Italy
Professor of Clinical Anesthesiology
Albert Einstein College of Medicine
Bronx, New York

Nicolas J. Bruder, MD

Professor
Coordonnateur du Pôle Anesthésie-
Réanimation
Centre Hospitalier Universitaire Timone
Marseille, France

Jean G. Charchafieh, MD, DrPH

Associate Professor
Department of Anesthesiology
Yale University School of Medicine
New Haven, Connecticut

Daniel J. Cole, MD

Professor and Chairman
Department of Anesthesiology
Mayo Clinic College of Medicine
Phoenix, Arizona

James E. Cottrell, MD

Professor and Chairman
Department of Anesthesiology
SUNY Downstate Medical Center
Brooklyn, New York

Timothy R. Deer, MD

Clinical Professor of Anesthesiology
West Virginia University School of
Medicine
President and CEO of the Center for
Pain Relief
Charleston, West Virginia

Karen B. Domino, MD, MPH

Professor
Department of Anesthesiology and
Pain Medicine
University of Washington School of
Medicine
Seattle, Washington

Kristin Engelhard, MD, PhD

Professor
Department of Anesthesiology
Medical Center of the Johannes
Gutenberg University
Mainz, Germany

Alana M. Flexman, MD

Clinical Assistant Professor
Department of Anesthesiology,
Pharmacology, and Therapeutics
University of British Columbia
Vancouver, British Columbia, Canada

Elie Fried, MD

Clinical Associate Professor
Department of Anesthesiology
SUNY Downstate Medical Center
Brooklyn, New York

Adrian W. Gelb, MD

Professor and Vice-Chairman
Department of Anesthesia and
Perioperative Care
University of California San Francisco
San Francisco, California

Steven L. Giannotta, MD

Professor and Chairman
Department of Neurological Surgery
University of Southern California
Los Angeles, California

Christine Goepfert, MD

Instructor
Department of Anesthesiology
Washington University School of
Medicine
St. Louis, Missouri

Nadeem A. Hamid, MD

Attending Anesthesiologist
Department of Anesthesiology
Cedars-Sinai Medical Center
Los Angeles, California

Rukaiya K. A. Hamid, MD

Professor of Anesthesiology
Director of Pediatric Anesthesiology
Cedars-Sinai Medical Center
Los Angeles, California

Ian A. Herrick, MD, MPA

Director, Quality and Continuing
Medical Education
Department of Anesthesia and
Perioperative Medicine
London Health Sciences Centre
London, Ontario, Canada

Rosemary Hickey, MD

Professor of Anesthesiology and
Director of Neuroanesthesia
University of Texas Health Science
Center at San Antonio
San Antonio, Texas

Yunfang Joan Hou, MD

Research Assistant Professor
Department of Anesthesiology
SUNY Downstate Medical Center
Brooklyn, New York

Sheena M. Howson, MD

Resident Physician
Division of Critical Care
Anesthesiology
Department of Anesthesiology
Vanderbilt University Medical Center
Nashville, Tennessee

Shailendra Joshi, MD

Assistant Professor
Department of Anesthesiology
Columbia University College of
Physicians and Surgeons
New York, New York

Ira S. Kass, PhD

Professor of Anesthesiology and
Physiology and Pharmacology
SUNY Downstate Medical Center
Brooklyn, New York

Saleh A. Khunein, MD

Consultant Neuroanesthetist
Department of Anesthesia
Riyadh Military Hospital
Riyadh, Saudi Arabia

M. Sean Kincaid, MD

Department of Anesthesiology
and Critical Care
University of Washington School of
Medicine
Seattle, Washington

Klaus Ulrich Klein, MD

Attending Physician
Department of Anesthesiology,
Intensive Care Medicine, and Pain
Therapy
Medical University of Vienna/Vienna
General Hospital
Vienna, Austria

Georges I. Labaze, MD

Resident Physician
Department of Internal Medicine
Brookdale University Hospital
and Medical Center
Brooklyn, New York

Arthur M. Lam, MD

Medical Director of Neuroanesthesia
and Neurocritical Care
Swedish Neuroscience Institute
Seattle, Washington

Sean D. Lavine, MD

Assistant Professor of Neurological
Surgery and Radiology
Director of Endovascular Neurosurgery
Department of Neurological Surgery
Columbia University College of
Physicians and Surgeons
New York, New York

Melissa A. Laxton, MD

Assistant Professor
Department of Anesthesiology
Wake Forest University School of
Medicine
Winston-Salem, North Carolina

Baiping Lei, MD, PhD

Assistant Professor
Department of Anesthesiology
SUNY Downstate Medical Center
Brooklyn, New York

Pirjo Hellen Manninen, MD

Associate Professor of Anesthesia
Director of Neuroanesthesia
Toronto Western Hospital
University Health Network
Toronto, Ontario, Canada

Seth Manoach, MD

Chief Fellow
Department of Critical Care Medicine
Albert Einstein College of Medicine
Montefiore Medical Center
Bronx, New York

Yvette Marquez, MD

Resident Physician
Department of Neurological Surgery
University of Southern California
Los Angeles, California

Mary K. McHugh, MD

Assistant Professor
Department of Anesthesiology
University of Maryland School of
Medicine
Baltimore, Maryland

Cynthia M. Monsey, MD

Neuroanesthesiology Fellow
Washington University School of
Medicine
St. Louis, Missouri

Philippa Newfield, MD

Attending Anesthesiologist
Department of Anesthesiology
California Pacific Medical Center
San Francisco, California

Clifford Lee Parmley, MD, JD

Professor of Anesthesiology
Director, Division of Critical Care
Department of Anesthesiology
Vanderbilt University Medical Center
Nashville, Tennessee

Deborah S. Pederson, MD

Instructor
Department of Anesthesia, Critical
Care, and Pain Medicine
Massachusetts General Hospital
Boston, Massachusetts

Robert A. Peterfreund, MD, PhD

Associate Professor of Anesthesiology
Harvard Medical School
Boston, Massachusetts

Patricia Harper Petrozza, MD

Professor
Department of Anesthesiology
Wake Forest University School of
Medicine
Winston Salem, North Carolina

Valentina Picozzi, DDS

Department of Oral Surgery and
Orthodontics
University of Milano School of Dentistry
Milano, Italy

Jason E. Pope, MD

Napa Pain Institute
Assistant Professor of Anesthesiology
Vanderbilt University Medical Center
Nashville, Tennessee

Patrick A. Ravussin, MD

Professor and Head
Department d'anesthesiologie et
de reanimation
CHCVs Sion Hospital
Sion, Switzerland

Irene Rozet, MD

Associate Professor
Department of Anesthesiology and
Pain Medicine
University of Washington School of
Medicine
Veterans Affairs Puget Sound Health
Care System
Seattle, Washington

Takefumi Sakabe, MD

Professor Emeritus
Yamaguchi University Graduate
School of Medicine
Director of Yamaguchi Rousal Hospital
Yamaguchi, Japan

David L. Schreiber, MD

Assistant Professor of Anesthesiology
Director of NeuroCare ICU and
Intraoperative and Neurophysiologic
Monitoring
University of Maryland School of
Medicine
Baltimore, Maryland

Jee Jian See, MD

Senior Consultant
Department of Anesthesiology,
Intensive Care, and Pain Medicine
Yong Loo Lin School of Medicine
National University of Singapore
Singapore

Gary R. Stier, MD, MBA

Associate Professor
Department of Anesthesiology and
Critical Care
Loma Linda University Medical Center
Loma Linda, California

Pekka O. Talke, MD

Professor and Director of
Neuroanesthesia
Department of Anesthesia and
Perioperative Care
University of California San Francisco
San Francisco, California

John M. Taylor, MD

Assistant Clinical Professor
Medical Director, Post Anesthesia
Care Unit and Operating Room
Support Services
Department of Anesthesia and
Perioperative Care
University of California San Francisco
San Francisco, California

René Tempelhoff, MD

Professor of Anesthesiology and
Neurological Surgery
Washington University School of
Medicine
Chief of Anesthesiology
Barnes-Jewish Hospital, South
Campus
St. Louis, Missouri

Kishore Tolani, MD

Anesthesiology Critical Care
Fellow
Department of Anesthesiology
SUNY Downstate Medical Center
Brooklyn, New York

Concezione Tommasino, MD
Associate Professor
Director of Anesthesia for Dental
Surgery
Department of Anesthesiology and
Intensive Care
University of Milano
Milano, Italy

Chelsia L. Varner, MD
Assistant Professor of Clinical
Anesthesiology
University of Southern California
Los Angeles, California

Ivan Velickovic, MD
Assistant Professor
Director of Obstetrical Anesthesiology
Department of Anesthesiology
SUNY Downstate Medical Center
Brooklyn, New York

Binbin Wang, MD
Attending Anesthesiologist
Department of Anesthesiology and
Perioperative Care
Kaiser Permanente, San Francisco
San Francisco, California

Lela D. Weems, MD
Clinical Assistant Professor
Department of Anesthesiology
SUNY Downstate Medical Center
Brooklyn, New York

Deborah M. Whelan, MD
Associate Professor
Department of Anesthesiology
Wake Forest University School of
Medicine
Winston-Salem, North Carolina

David J. Wlody, MD
Professor of Clinical Anesthesiology
Department of Anesthesiology
SUNY Downstate Medical Center
Chief of Anesthesiology Service
SUNY Long Island College Hospital
Brooklyn, New York

Samrat H. Worah, MD
Assistant Professor and Director of
Critical Care Anesthesiology
Department of Anesthesiology
SUNY Downstate Medical Center
Brooklyn, New York

William L. Young, MD
Professor and Vice-Chairman
Director, UCSF Center for
Cerebrovascular Research
Department of Anesthesia and
Perioperative Care
Professor of Neurological Surgery and
Neurology
University of California San Francisco
San Francisco, California

SŁOWO WSTĘPNE

Nieustający postęp technologiczny zarówno w zakresie neurologii klinicznej, jak i anestezjologii czyni koniecznym publikowanie kolejnych wydań tego podręcznika. Od czasu jego pierwszej edycji wprowadzono znaczące innowacje w metodach obrazowania ośrodkowego układu nerwowego i terapeutycznych zabiegach interwencyjnych o minimalnej inwazyjności, a farmakologia anestezjologiczna zwiększyła kompleksowość opieki neurochirurgicznej. Szczególnej uwadze Czytelników polecam rozdziały o głębokiej stymulacji mózgu, kraniotomii bez uspienia, śródoperacyjnym badaniu rezonansu magnetycznego i sposobach znieczulenia do zabiegów z zakresu radiologii interwencyjnej. Te niezwykle złożone metody nie mogą być w pełni wykorzystane bez współpracy neuroanestezjologów i neurochirurgów.

Wraz z rozwojem i wdrażaniem osiągnięć technicznych musimy zacieśniać działania zdążające do zapewnienia bezpieczeństwa pacjentom. Ogromnego znaczenia nabiera przy tym usprawnienie komunikacji pomiędzy wszystkimi członkami zespołu operacyjnego. Modelem takiej współpracy może być przemysł lotniczy. Z metody tzw. list kontrolnych, które wymuszają przepływ informacji między wszystkimi członkami załogi samolotu, zrodził się pomysł listy bezpieczeństwa chirurgicznego. Chociaż taka lista sprawdzająca odgrywa ważną rolę, trzeba pamiętać, że operacje neurochirurgiczne nierzadko trwają dłużej niż niejedna podróż lotnicza. Przepływ informacji pozostaje integralnym elementem we wszystkich fazach lotu/operacji. Może warto zaczerpnąć inspiracji z podstawowych zasad wykorzystywania wszystkich zasobów na pokładzie samolotu. Te zaś obejmują kierowanie zespołem, bystrość sytuacyjną, asertywność i umiejętność przedstawiania swoich racji, pokonywanie stresu i zmęczenia, marginalizację błędów, strategię kierowniczą i wiele innych elementów.

Jesteśmy winni wdzięczność doktorom Cottrellowi i Newfield za ich nieustające wysiłki na rzecz postępu w naszych, związanych ze sobą specjalnościach.

Steven Giannotta, MD

W imię ducha współpracy, wzajemnych konsultacji i współdziałania neuroanestezjologów, neurochirurgów, neurointensywiistów, neurointerwencyjonistów, neuropatologów, neuroradiologów i neurologów oddajemy kolejne wydanie *Neuroanestezji (Handbook of Neuroanesthesia)*, będącego zwięzłym i łatwym do przyswojenia kompendium neuroanestezji i intensywnej terapii chorych z uszkodzeniami układu nerwowego.

Rozdziały w tym piątym już wydaniu zostały nie tylko zaktualizowane, ale i uzupełnione odpowiednimi przykładami klinicznymi oraz streszczeniami i wykazami najważniejszych omawianych zagadnień. Dodano kilka nowych rozdziałów, w tym o technologii informacyjnej, która ma służyć czytelnikowi w wykorzystywaniu zasobów medycznych, jak i poszukiwaniu nowych metod. Wśród innych dodanych tematów znalazły się choroba Parkinsona i głęboka stymulacja mózgu, metody śródoperacyjnego obrazowania oraz zapobieganie pooperacyjnym neuropatiom i utracie wzroku.

Postępy w dziedzinie neuroanestezji i intensywnej terapii o profilu neurologicznym, jakie poczyniono w kilku ostatnich latach, można przypisać intelektualnej ciekawości, kreatywności, energii i determinacji lekarzy, którzy nie ustają w wysiłkach doskonalenia opieki nad pacjentami neurochirurgicznymi. Składamy hołd anestezjologom, którzy poświęcają swoją karierę rozwijaniu bezpiecznej i nowoczesnej praktyki neuroanestezjologicznej przez nauczanie, badania naukowe i praktykę kliniczną, a zwłaszcza tym, którzy tak chętnie dzielą się swoimi umiejętnościami w tej książce.

W trakcie przygotowania obecnego wydania zasmuciło nas odejście Anne Minaidis, która prowadziła wraz z nami pierwsze cztery wydania. Winni jesteśmy ogromną wdzięczność Christine Waters za sposób, w jaki wkroczyła ona w nieznaną jej dotąd dziedzinę, szybko opanowała dotychczasowy zakres pracy i współdziałała z autorami, redaktorami i wydawcami w całym procesie przygotowania książki aż do jej wydania. Nie umknął jej uwadze żaden szczegół, żaden z e-maili nie pozostał bez odpowiedzi i dla każdego z autorów znalazła czas. Szczególnie doceniamy jej skrupulatność, profesjonalizm i pogodę, z jakimi podchodziła do swojej pracy.

Na koniec składamy podziękowania naszemu koledze neurochirurgowi, doktorowi Stevenowi Giannocie, który napisał słowo wstępne do tego wydania. Podkreślana przez niego konieczność współpracy międzydyscyplinarnej znalazła pełne odbicie w jego rozdziale „Znieczulenie i neurochirurgia: problemy wzajemnej komunikacji”, który wskazuje na wagę dobrego porozumienia i pracy zespołowej na sali operacyjnej, w pracowni neurointerwencyjnej i na oddziale neurochirurgicznej opieki intensywnej.

Współdziałanie obu naszych specjalności na rzecz systemowego podejścia do wszechstronnej opieki nad pacjentem to cel, do którego wszyscy powinniśmy zdążyć.

Philippa Newfield, MD
James E. Cottrell, MD, FRCA

SPIS TREŚCI

<i>Współautorzy</i>	v
<i>Słowo wstępne</i>	x
<i>Przedmowa</i>	xi
CZĘŚĆ I: WIADOMOŚCI OGÓLNE	1
1 Fizjologia i metabolizm mózgu i rdzenia kręgowego	1
Yunfang Joan Hou i Ira S. Kass	
2 Wpływ anestezji na fizjologię mózgu i rdzenia kręgowego	24
Rosemary Hickey	
3 Monitorowanie neurofizjologiczne	39
M. Sean Kincaid i Arthur M. Lam	
4 Poprawa wyników leczenia po niedokrwieniu mózgu	60
Yunfang Joan Hou, James E. Cottrell, Baiping Lei i Ira S. Kass	
5 Leczenie bólu u pacjenta neurochirurgicznego	86
Timothy R. Deer i Jason E. Pope	
6 Znieczulenie i neurochirurgia: problemy wzajemnej komunikacji	106
Eugenia Ayrian, Chelsia L. Varner, Yvette Marquez i Steven L. Giannotta	
CZĘŚĆ II: POSTĘPOWANIE ANESTEZJOLOGICZNE	121
7 Postępowanie anestezjologiczne po urazie głowy	121
Kishore Tolani, Audrée A. Bendo i Takefumi Sakabe	
8 Znieczulenie ogólne do operacji guzów nadnamiotowych	142
Nicolas J. Bruder i Patrick A. Ravussin	

- 9 Znieczulenie ogólne do operacji w tylnym dole czaszkowym** 168
Deborah S. Pederson i Robert A. Peterfreund
- 10 Znieczulenie ogólne do operacji tętniaka mózgu i wrodzonych wad tętniczo-żylnych** 183
Rukaiya K. A. Hamid, Nadeem A. Hamid, Philippa Newfield i Audrée A. Bendo
- 11 Naczyniopochodne niedokrwienie mózgu** 223
Ian A. Herrick i Adrian W. Gelb
- 12 Zabiegi neuroendokrynalne** 240
David L. Schreiberman i Mary K. McHugh
- 13 Padaczka i jej leczenie operacyjne, kraniotomia w chirurgicznym leczeniu guzów oraz śródoperacyjne badanie rezonansu magnetycznego** 256
Pirjo Hellen Manninen i Jee Jian See
- 14 Rdzeń kręgowy: uszkodzenia i zabiegi** 277
Gary R. Stier, Daniel J. Cole i Elie Fried
- 15 Neuroanestezja pediatryczna** 322
Nadeem A. Hamid, Rukaiya K. A. Hamid i Philippa Newfield
- 16 Operacje neurochirurgiczne u kobiet w ciąży** 352
David J. Wlody, Ivan Velickovic i Lela D. Weems
- 17 Postępowanie anestezjologiczne w diagnostycznych i terapeutycznych zabiegach z zakresu neuroradiologii interwencyjnej** 370
Shailendra Joshi, Sean D. Lavine i William L. Young
- 18 Postępowanie anestezjologiczne w neuroradiologii diagnostycznej** 394
Deborah M. Whelan, Melissa A. Laxton i Patricia Harper Petrozza
- 19 Choroba Parkinsona i wszczepianie głębokiego stymulatora mózgowego** 405
Alana M. Flexman i Pekka O. Talke
- 20 Metody obrazowania stosowane podczas operacji: rezonans magnetyczny, pozytonowa tomografia emisyjna, nóż gamma i zabiegi stereotaktyczne** 414
Saleh A. Khunein i Pirjo Hellen Manninen

CZĘŚĆ III: ODDZIAŁY WYBUDZENIOWY I INTENSYWNEJ TERAPII 425

- 21 Powikłania na oddziale wybudzeniowym 425**
Jean G. Charchafliéh, Samrat H. Worah i Georges I. Labaze
- 22 Opieka oddechowa nad pacjentem neurochirurgicznym 444**
Irene Rozet i Karen B. Domino
- 23 Terapia sercowo-naczyniowa 464**
Sheena M. Howson, John A. Barwise i Clifford Lee Parmley
- 24 Gospodarka płynowo-elektrolitowa 483**
Concezione Tommasino, Valentina Picozzi i Federico Bilotta
- 25 Wsparcie żywieniowe pacjentów w stanie krytycznym 506**
John M. Taylor i Binbin Wang
- 26 Urazowe uszkodzenie mózgu, udar i śmierć mózgową 524**
Seth Manoch, Georges I. Labaze i Jean G. Charchafliéh

CZĘŚĆ IV: DODATKI 551

- 27 Technologia informacyjna: dostęp do informacji i jej wymiana 551**
Klaus Ulrich Klein i Kristin Engelhard
- 28 Praktyczne wskazówki ASA: zapobieganie pooperacyjnej utracie wzroku i neuropatiom operacyjnym 557**
Christine M. Goepfert, Cynthia M. Monsey i René Tempelhoff

Indeks 580